

SÖZ ve DÜŞÜNCE AKTARIMI

Münteha GÜL*

ÖZET

Bu çalışmada önce genel olarak söz ve düşünce aktarımı konusu üzerinde durulmuştur. Daha sonra geleneksel söz ve düşünce aktarımı türleri yanında, özellikle XX. yüzyıldan sonra işlevsel ve estetik kaygılardan dolayı oluşturulan yeni türler örneklerle ele alınmıştır. Bu türler arasındaki farklar aktaran ve aktarılan söylem bakımından incelenmiştir. Son yıllarda yapılan araştırmalarla, söz ve düşünce aktarımı yanında yazma aktarımının da incelenmesi gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu sebeple çalışmaya, yazma aktarımı türleri de eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Söz aktarımı, düşünce aktarımı, yazma aktarımı, aktarılan söylem, aktaran söylem.

ABSTRACT

In this study, general theme of speech and thought presentation is presented first. Then, the types formed newly especially after 20th century due to functional and aesthetic anxieties were handled with examples as well as the traditional types of speech and thought presentation. The differences among these types are examined from the point of view of utterance and reporting structure. Based on the researches done by the last few years, the thought that the writing presentation has to be studied as speech and thought presentation, had been appeared. Hence the types of writing presentation were added to this study.

Key words: Speech presentation, thought presentation, writing presentation, utterance, reporting structure.

0. Giriş

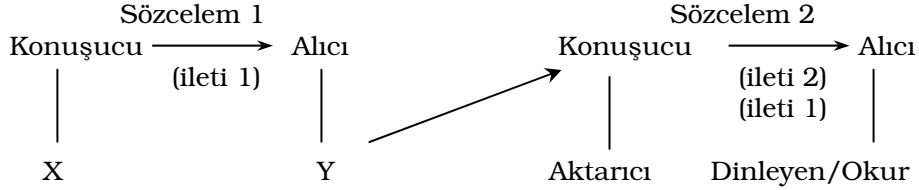
Bir sözce içinde, bazen bir söz veya düşünceden meydana gelen bir başka sözce aktarılabilir. Aktarım sırasında söz/düşünce birtakım dönüşümlere uğrar. Bu dönüşümlerin tasviri, bir kategori olarak dilbilimde yerini almıştır.

“Söylem içinde söylem, sözcelemde sözcelem, ama aynı zamanda söylem üzerine söylem, sözcelem üzerine sözcelem” (Voloşinov 2001:186) olarak ifade edilen söz/düşünce aktarımında¹ başkasının söz veya düşüncesi orijinal bağlamından koparılarak

* (Yard. Doç. Dr.), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. muntehagul@gop.edu.tr

¹ Düşünce eylemi, kişinin kendi içinde sürdürdüğü konuşma eylemi olarak ele alınırsa düşünce ve konuşma aktarımları arasında bir koşutluk olduğu kabul edilebilir.

Bu şekilde gösterilen sözcelemde aktarıcı, kendisine söylenenleri aktarır. Ancak aktarıcı tanık olduğu, duyduğu, okuduğu söz veya düşünceleri de yansıtabilir. Bu durumda aktarılan söylem dört kişi ile gerçekleşir:

Şekil 2⁵

Söz ve düşünce aktarımı değişik yapılarla gerçekleşir. Özellikle konuşma dilindeki anlatımı kolaylaştıran dil dışı yapıların ve parçalar üstü öğelerin kullanım imkânı olmayan, belirli sayıdaki harf ve yazım kurallarının kullanıldığı yazı dilinde, ötekinin söz ve düşüncelerinin aktarılması çeşitli kalıpların doğmasına sebep olmuştur. “Bu kalıplar bir kişinin, başka birisinin sözünü aktif alımlayışındaki bir eğilimi anlatır/dışa vurur. Her kalıp bildirilecek iletiyi kendi yaratıcı tarzıyla ele alır, yalnızca bu kalıba uygun olan özgül doğrultuyu izler.” (Voloşinov 2001:203).

Aktarmalar, aktaran söylem ile aktarılan söz/düşünce arasında kurulan ilişkinin türüne göre çeşitlenirler. Burada, bir söylemin başka bir söylemi nasıl içerdiği ve kendine ait söylemsel öğeleri olan aktarılan söylemin, bir başka söylem öznesinin edimi olan aktaran söylemin içine nasıl yerleştirildiği önemlidir (Gülmez 2003:165). Ayrıca, “genel aktarım eylemleri olarak, yalnızca konuşma ve düşünce aktarımları görülmesinin yeterli olmadığı, başlatılan araştırmalarda ortaya çıkmış ve aktarma yöntemlerine bir de yazma eylemi eklenmiştir.” (Özünü 2001:190).

Konuşulan/düşünülen/yazılan cümle/ler, geleneksel olarak, *dolaysız aktarım* ve *dolaylı aktarım*⁶ olmak üzere iki biçimde aktarılır. Zamanla söz/düşünce/yazı aktarımının farklı türleri ve bu türlerin değişik biçimleri ortaya çıkmıştır.

⁵ Şekil 2 de (Kıran 2001:190)da bulunan Şekil 39’dan uyarlanmıştır.

⁶ Ünsal Özünü (2001) tarafından *dolaysız aktarım* ve *dolaylı aktarım* biçiminde kullanılan bu terimler bazı kaynaklarda (Gülmez 1988, 2003; Korkmaz 1992:46,47; Ārnazarov 1996; Vardar 1998:84; Kıran 2002:191) *dolaylı anlatım*, *dolaysız anlatım* biçimindedir. Bu aktarım türlerini Voloşinov (2001) *dolaysız söylem*, *dolaylı söylem*; Tzvetan Todorov (2001:64) ise *dolaysız üslup*, *dolaylı üslup* olarak adlandırır. Bu terimlerden *dolaysız aktarım* için (Eziler) Kıran (2003) *dolaysız anlatımı* tercih ederken, Arslantaş (2002) *dolaylı aktarım* için *dolaylı anlatım* terimini kullanır.

I. Söz Aktarımı

Söz aktarımı bir konuşma durumunun başka bir konuşma durumu içinde aktarıldığı yapılardır.

I. 1. Dolaysız Söz Aktarımı

Dolaysız söz aktarımı, sözün herhangi bir değişikliğe uğratılmadan, kelimesi kelimesine, söylendiği gibi aktarılmasıdır. Bu aktarım türü aktarılan sözleri, “dondurarak, nesnelleştirerek, uzakta tutarak” (Gülmez 2003:170) yansıtır.

Dilin çoksesselik⁷ özelliğinin görüldüğü bu tür aktarımda, “anlatıcı kendi sözünü keser, sözü (söylemi) kimliğini açıkça ya da dolaylı olarak belirttiği kahraman(ların)a bırakır ((Eziler) Kıran 2003:178).”

Dolaysız sözde iki söz arasındaki fark (karakter-karakter veya aktarıcı-alıcı), aktarılan ve aktaran cümle arasındaki fark tarafından belirginleştirilir. Aktarılan kısma yazıda tırnak işaretleriyle sınır çizilir ve bu bölüm söz dizimi açısından bir dereceye kadar bağımsızdır (Short 1982:182-183). Aktarılan söylem, aktaran söylem içine yerleşerek veya aktaran söylem ile birleşerek farklı görevler üstlenir. Aktarılan söylem aktaran söylem ile etkileşime girerken söz dizimsel, biçimsel ve anlamsal bir değişim geçirmez.:

(2) “Ali seni tekrar görmek için yarın buraya gelecek.” dedi.

Bu örnekte tırnak içinde yazılan aktarılan söylem, bir yan cümle olarak temel cümleye eklenmiştir. Temel cümle, aktaran söylemdir. Yan cümle, temel cümlenin belirsiz nesnesi konumundadır. Aktarılan söylem, aktaran söylem içine yapısal ve anlamsal özelliklerini koruyarak girmiştir.

Dolaysız söz aktarımında, aktaran ve aktarılan söylemin yeri genellikle şu şekildedir:

a. Aktaran Söylem + **Aktarılan Söylem** + Aktaran Söylem

(3) Ayşe “**Ali seni tekrar görmek için yarın buraya gelecek.**” dedi.

b. **Aktarılan Söylem** + Aktaran Söylem

(2) “**Ali seni tekrar görmek için yarın buraya gelecek.**” dedi.

Bu aktarım türünde aktaran söylemin fiili genellikle etkendir. Ancak edilgen fiillerle de dolaysız aktarım yapılabilir:

(4) “Yarın başka bir yere gönderileceksin.” **denildi.**

⁷ Dilde çoksesselik, aynı sözcelem öznesinin söyleminde birden farklı sesin duyulması özelliğidir ((Eziler) Kıran 2003:176). Dolaysız aktarımda, sözü aktaran kişinin sesi ve sözü aktarılan kişinin sesi olmak üzere iki farklı ses duyulur.

Dolaysız söz aktarımında ana fiil *de-* fiilidir. Ancak özellikle, aktarılan söylemden sonra *diye* kelimesinin geldiği yapılarda, *de-* fiilinin anlamını da içinde bulunduran ve aktarılan söylemin içeriğine uygun veya aktarılan söylemi tasvir eden fiiller kullanılır:

(5) “Bir daha yapmayacağım.” diye **söz verdi**.

(6) “Tamam, geliyorum!” diye **bağırdı**.

Aktarılan söylem bir soru cümlesi ise aktaran söylemin fiili *sor-*’tır.

(7) “Ali yarın gelecek mi?” diye **sordu**.

Sözün dolaysız olarak aktarıldığı yapılarda “aktarıcı, konuşan kişinin orijinal söz dizimi ve kelime yapısını samimiyetle muhafaza etmek” (Leech-Short 1981:321) ister. “Hatta daha samimi bir oluşum, orijinal cümlelerin telâffuz özelliklerinin mümkün olduğunca aslına yakın bir biçimde tasviriyile gerçekleştirilebilir. ... Bir sınıf veya yörenin aksanı da taklit edilebilir.” (Leech-Short 1981:321). Türk yazı sistemi orijinal telâffuzu göstermede yetersizdir, fakat yazarlar geleneksel imlâ ifadeleri kullanırlar.

(2) “Ali seni tekrar görmek için yarın buraya gelecek.” dedi. ifadesi bir Karadenizli tarafından söyleneydi, şöyle olabilirdi:

(8) “**Ali seni tekrar cörmeğe yarın buraya gelecek.**” dedi.

Tonlama, yazıda anlatı tasvirine bilgi eklemekle belirtilebilir (Leech-Short 1981:321). “Kızarak *söyledi*.”deki gibi zarflar kullanılabilir.

Ayrıca bazı yazım özellikleri ve noktalama işaretleri de tonlama hakkında bilgi verebilir (Leech-Short 1981:321):

(9) “Ali seni tekrar görmek için yarın *buraya* gelecek.” dedi.

Bu cümlede “buraya” kelimesi italik yazılarak onun daha vurgulu okunması gerektiğine işaret edilmiştir.

(10) “Çabuk gel!” dedi.

örneğinde ise ünlem işareti tonlamanın nasıl olduğunun göstergesidir.

Dolaysız söz aktarımında genellikle başkasına ait sözler aktarılır. Ancak bazen aktarıcı kendine ait bir söylemi de aktarabilir:

(11) “Kitabı okuyunca sana veririm.” dedim.

I. 2. Dolaylı Söz Aktarımı

Dolaysız ve dolaylı söz aktarımı arasındaki temel fark, dolaysız aktarımda söylenenler kelimesi kelimesine, olduğu gibi aktarılırken, dolaylı aktarımda, aktaran kişinin söylenenleri kendi kelimeleriyle ifade etmesidir (Leech-Short 1981:318). Dolaylı söz aktarımında başkasının sözleri aktaran kişiye yorumlanıp birtakım değişikliklere uğratılır. Dolaylı aktarım aktarılan söylemin anlamının aktaran söylemle bütünleşmiş bir eşdeğerini sunar (Gülmez 2003:171). Aktarılan söylem aktaran söyleme tümüyle bağımlı kalır.

Aktarımın bu türü, içinde dinamik bir etkileşimin olduğu iç içe geçmiş bir söylem meydana getirir. Burada aktarılan söylemin içeriği saklı tutulur, içerik aktarıncının söylemiyle bütünleştirilir. Konuşucu tarafından üretilen ve üretildiği bağlamda köken itibariyle bağımsız, kuruluşu bakımından eksiksiz olan söz, aktarıncının söylemiyle bütünleşirken dönüşüme uğrar. Söz dizimsel bağımsızlığını kaybeden aktarılan söylemdeki “sözceleme ediminin izleri de (kişi, zaman, yer göstericileri, kiplikler, anlatımsal biçimler, sorular, ünlemler, kesik tümceler, vb.) silinir ve aktaran kişinin sözceleme edimine göre yorumlanacak biçimde değişir.” (Gülmez 1988:486).

(2) “Ali seni tekrar görmek için yarın buraya gelecek.” dedi. biçimindeki dolaysız söz aktarımı, dolaylı aktarım biçimine dönüştürülebilir:

(12) **Ali'nin onu tekrar görmek için ertesi gün oraya gideceğini söyledi.**

Dönüşümde şu değişiklikler olmuştur:

1. Aktarılan sözün etrafındaki, aktarımın nerede başlayıp nerede bittiğini işaret eden ve söz dizimi açısından aktarılan sözü, *dedi* aktarma fiilinden bağımsız kılan tırnak işareti kaldırılmıştır. Böylece aktarılan kısım aktarma fiiline bağımlı hâle gelmiştir.

2. Birleşik cümle yapısı gösteren dolaysız aktarım, dolaylı biçime dönüştürüldüğünde basit cümle hâline gelmiştir. Dolaysız aktarımda, bağımsız bir cümle biçiminde iç cümle olarak *dedi* yüklemli temel cümleye katılan aktarılan sözün fiili, -AcAK sıfat-fiil ekini⁸ alarak aktarma yüklemine bağlanmıştır. Dolaysız aktarımda belirsiz nesne özelliği gösteren aktarılan söz, dolaylı aktarımda adlaştırmalı nesne hâline gelmiştir. Bu adlaştırmalı sırasında aktarılan söylemin öznesi de ilgi hâli ekini almıştır.⁹ Dolaysız

⁸ Aktarılan söylemin fiiline, fiil gelecek zaman ifade ediyorsa -(y)AcAK; geçmiş, geniş ve şimdiki zaman ifade ediyorsa (gelecek zaman ifade etmiyorsa) -DİK, emir ifade ediyorsa -mA, istek ifadesi varsa -mAk istemek ya da -mAmAk iste-, gereklilik söz konusuysa -mA+iyelik eki+gerek eklenir (Arslantaş 2002:46-47).

⁹ İlgi hâli eki bazı durumlarda kullanılmayabilir. Eğer aktarılan söylemin yüklemi *var-yok* kelimelerinden oluşuyorsa ilgi hâli ekinin kullanılmasına gerek yoktur:

(1) “Bende iki kalem var.” dedim.

cümlesi

(2) Bende iki kalem(in) olduğunu söyledim.

biçiminde dolaylı olarak aktarılabilir.

Ancak fiille özne arasına başka öğeler giriyorsa -(n)In ekinin kullanılması gerekir:

(3) İki kalemin bende olduğunu söyledim.

Aktarılan söylemin fiili geçişsizse ek kullanılmayabilir:

(4) Ali iki kitab(in) getirildiğini söyledi.

Bazı fiillerle sık kullanılan özneler (arı sok-, kar/yağmur yağ-, köpek ısır-gibi.) olduğunda ilgi hâli eki kullanılmayabilir (bk. Arslantaş 2002: 49-50):

(5) Ayşe Ali'yi köpek(in) ısırıldığını söyledi.

aktarımda kullanılan *de-* fiili, *söyle-* fiiline dönüşmüştür. Zira *söyle-* nakil için anlamca daha uygun bir fiildir.

3. II. tekil kişi, III. tekil kişi olmuştur.

4. Zaman bildiren *yarın* ifadesi, *ertesi gün* biçiminde değişmiştir.¹⁰

5. Yaklaşma anlamı taşıyan *gel-* fiili, aktaran kişinin konumuna göre, uzaklaşma ifade eden *git-* fiiline dönüşmüştür. Bu durumda, fiile uygun olarak, yakınlık bildiren yer zarfı *bura*, *ora* yer zarfıyla değişerek uzaklık anlamı kazanmıştır.

Bu örnekte aktaran ve aktarılan sözdeki zaman ve mekân tamamen farklıdır. Ancak bazen bu kavramların aktaran ve aktarılan söz için aynı olduğu durumlar söz konusu olabilir. Bu durumda zaman ve mekân göstergeleri değişmeden kalabilir (Leech-Short 1981:319). Eğer “Ali seni tekrar görmek için yarın buraya gelecek.” cümlesi bir başkasına aynı gün, aynı mekânda aktarılıyorsa,

(13) **Ali'nin onu tekrar görmek için yarın buraya geleceğini söyledi.**

biçiminde dolaylı olarak aktarılabilir. Çünkü yakınlık göstergeleri olan *bura* ve *yarın*, aktarılan söylem durumuna uygundur. Bunun yanında, dolaylı aktarımda bu ve şu işaret zamiri ve sıfatları da aktaran kişinin aktardığı cümlede adı geçen nesne ya da kişinin yanında olup olmasına bağlı olarak değişir veya aynı kalır (Arslantaş 2002:54):

(14) “Bunu alacağım.” dedi.

cümlesi aktaran kişice farklı bir mekânda aktarılıyorsa,

(15) **Onu alacağını söyledi.**

biçiminde dolaylı olarak aktarılır. Aktarıcı aynı mekândaysa dolaylı aktarım,

(16) **Bu kitabı alacağını söyledi.**

biçimindedir.

(17) “Şu adamla konuştum.” dedi.

cümlesi ise aktarıcı farklı bir yerdeyse,

(18) **O adamla konuştuğunu söyledi.**

biçiminde, aktarıcı aynı yerdeyse,

Ancak bu son örnekte -(n)In ekinin kullanılıp kullanılmaması anlam farkına yol açar. Ek kullanılmadığında Ali'yi ısırın köpeğin herhangi bir köpek olduğu, ek kullanıldığında ise konuşan ile dinleyen arasında bilinen bir köpek olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰ Aktarılan söylemin zamanı ile aktarım zamanının farklı olduğu durumlarda zaman değişiklikleri genellikle şöyle olur: bugün ~ o gün, bu gece ~ o gece, yarın ~ bugün (Söylemin, aktarımın gerçekleştiği günden bir gün önce olduğu durumlarda kullanılır.), ertesi gün (az kullanılmakla birlikte takip eden gün, bir gün sonra), dün ~ önceki gün, geçen gece/hafta/ay/yıl ~ önceki gece/hafta/ay/yıl/, yarın sabah/öğleden sonra ~ ertesi sabah/öğleden sonra (Arslantaş 2002:54).

(19) **Bu adamla konuştuğunu söyledi.** biçiminde dolaylı olarak aktarılır.

Böylece söz aktarımının sadece belli dil içi kurallarla belirlenmediği, dil dışı durumların da aktarımı biçimlendirdiği söylenebilir (Leech-Short 1981:320).

Aktarılan söylem olumsuzluk bildiriyorsa, cümlemin fiiline -mA olumsuzluk eki getirilir:

(20) "Onu bir daha görmek istemiyorum." dedim.

(21) **Onu bir daha görmek istemediğimi söyledim.**

Aktarılan söylemin yüklemi addan oluşuyorsa, söylemi dolaylı anlatıma dönüştürme sırasında bu adın arkasına ol- yardımcı fiili eklenerek diğer işlemler tekrarlanır.

(22) "Hayat yaşamaya değer." dedi.

(23) **Hayatın yaşamaya değer olduğunu söyledi.**

Yüklemi addan oluşan aktarılan söylem, olumsuzluk bildiriyorsa ol- yardımcı fiilinden sonra -mA olumsuzluk eki eklenir.

(24) "Bu kolay bir iş değil." derdi.

(25) **Bunun kolay bir iş olmadığını söyledim.**

Dolaylı söz aktarımında, aktaran ve aktarılan söylemin yeri genellikle dolaysız aktarımdaki gibidir:

a. Aktaran Söylem + **Aktarılan Söylem** + Aktaran Söylem

(26) Ayşe **Ali'nin onu tekrar görmek için ertesi gün oraya gideceğini** söyledi.

b. **Aktarılan Söylem** + Aktaran Söylem

(12) **Ali'nin onu tekrar görmek için ertesi gün oraya gideceğini** söyledi.

Bu aktarım türünde de aktaran söylemin fiili genellikle etkindir. Ancak edilgen fiillerle yapılan dolaylı aktarımlar da vardır:

(27) Ertesi gün başka bir yere gönderileceği **söylenildi.**

Dolaylı söz aktarımında ana fiil söyle- fiilidir. Fakat bu fiilin anlamını da içinde bulundurun *dile getir-*, *açıkla-*, *belirt-*, *vurgula-*, *savun-*, *hatırlat-*, *sözlerine ekle-*, *duyur-* gibi fiiller de kullanılabilir (Arslantaş 2002:51). Bu fiiller bir kişinin söyleminin bir başkasınca aktarıldığını, aktarıcının kendi söylemi içinde diğer söylemle ilgili özneliğini gösterir (Günay 2001:132):

(28) Bu hatayı kendisinin yapmadığını **savundu.**

Bu tür yapılarda dinleyen/okuyan, başkalarının sözlerini, aktaran kişinin bakış açısı ile öğrenir.

Sözün dolaylı olarak aktarıldığı yapılarda aktarılan söylem bir soru, emir veya istek cümlesi olabilir. Bazen de aktarılan söylem gereklilik ifade eder. Aktarılan söylemin soru cümlesi olduğu durumlarda, eğer aktarılan cümle evet-hayır soru cümlesi ise, aktarılan söylemin fiili iki kere tekrarlanarak birinci fiile -(y)Ip, ikinci fiile -mAdIK/-mAyAcAK eki getirilir. Daha sonra ikinci fiile iyelik eki

ve aktaran söylemin fiili tarafından verilen hâl eki eklenir. Aktarılan söylemin öznesine ise ilgi hâli eki getirilir (bk. Özsoy 1999:107).

(7) "Ali yarın gelecek mi?" diye sordu.

biçimindeki dolaysız soru,

(29) **Ali'nin yarın/ertesini gün gelip gelmeyeceğini sordu.**

biçiminde dolaylı olarak ifade edilebilir.

Aktarılan soru cümlesi, soru kelimesi ise, aktarılan sorunun fiiline -DİK/-(y)AcAK eki eklenerek iyelik eki ve aktaran söylemin fiili tarafından verilen hâl eki getirilir. Aktarılan söylemin öznesi ise ilgi hâli ekini alır (bk. Özsoy 1999:108).

(30) "Ali nerede?" diye sordu.

olarak dolaysız ifade edilen soru, dolaylı aktarımda,

(31) **Ali'nin nerede olduğunu sordu.**

biçimindedir.

Aktarılan söylemin emir olduğu yapılarda aktaran söylemin fiili *söyle-*'tir. Dolaylı emir cümlelerinde aktarılan söylemin fiiline -mA adlaştırma eki, iyelik ve hâl ekleri getirilirken 3. tekil ve çoğul kişilerde öznesine ilgi hâli eki eklenir (bk. Özsoy 1999:108).

(32) Ali bana "Kitabı getir!" dedi.

cümlesi dolaylı olarak şöyle ifade edilebilir:

(33) **Ali bana kitabı getirmemi söyledi.**

Dolaylı aktarımda aktarıcı, söylenenleri kelimesi kelimesine aktarmak yerine "konuştuğu kişi ile ondan aktardığı kelimeler arasında bir yorumcu gibi" (Leech-Short 1981:320) girer. Böylece aktarılanlar aktarıcının söylemi ile tamamıyla bütünleşebilir. Eğer aktarıcı, söylenenleri aktarmada dolaysız aktarım kullanırsa, "(a) ne söylediğini (b) söylenenlerin tam olarak hangi kelimelerle ifade edildiğini aktardığını iddia eder. Dolaylı aktarım kullandığında ise amacı sadece (a)dır" (Leech-Short 1981:320). Dolaylı söz aktarımı, "insanın "nasıl" ve "ne hakkında" konuştuğu sorularına yanıt verebilir; ama bu insanın "ne" söylemiş olduğu" (Voloşinov 2001:187) sorusuna kesin bir yanıt vermesi imkânsızdır. Aktarımın göndergesi tam olarak bilinmez. Böylece dolaylı aktarım biçiminde bazı kelimeler, gerçek iddia aynı kalmak şartıyla, değiştirilmiş olabilir:

(34) Ali'nin onu tekrar görmek için ertesi gün hastahaneye döneceğini söyledi.

Burada, hareket ifade eden fiil ve yer adı değiştirilmiştir. Bu yüzden dolaysız bir söylemin birden fazla dolaylı biçimi gerçekleştirilebilir. "Ayrıca dolaylı bir aktarımla karşılaşan okuyucu (/dinleyici) bunun orijinal dolaysız biçimini oluşturamayabilir." (Leech-Short 1981:320). (34), (2)nin veya aşağıdaki cümlelerin dolaylı biçimi olabilir:

(35) "Ali seni görmek için yarın hastahaneye dönecek."

(36) "Ali geri dönecek ve yarın seni tekrar görecek."

(37) "Ali seni görmek için yarın tekrar gelecek, tatlım."

(38) “Ali yarın gelip seni tekrar ziyaret edecek.”

.

.

.

(39). a. Onu tebrik edip bunun büyük bir başarı olduğunu söyledi.

b. “Aferin! Büyük bir başarı!” dedi.

c. “Bravo, ne büyük bir başarı!” dedi.

(39)a dolaylı söz aktarımının (39)b, (39)c vb. farklı açılımları olabilir.

Dolaysız ve dolaylı aktarım arasındaki bu biçimsel farklılık, söz aktarımı biçimlerinin aynı önermenin bire bir söz dizimsel biçimleri olarak sayılamayacağı anlamına gelir, yani iki aktarım biçimi arasındaki denklik ilişkisi oldukça gevşektir (Leech-Short 1981:320).

Dolaylı söz aktarımı özellikle duygusal-duygulanımsal özellikleri bünyesine olduğu gibi kabul etmez, “bunlar dolaylı söyleme ancak geliştirilmek ve içleri doldurulmak koşuluyla girebilir.” (Voloşinov 2001:204).

(40). a. “Fena değil!”

b.* Fena değil der.

c. Fena olmadığını söyler.

d. Bülbül’ün şarkıyı kötü söylemediğini söyler.

Ivan Krylov’un ünlü Eşek ve Bülbül adlı hikâyesinden alınan (40)a’daki bir eşeğin sanatını icra eden bülbüle söylediği dolaysız söz aktarımı, (40)b’deki gibi değil, (40)c’deki hatta (40)d’deki biçimiyle dolaylı olarak ifade edilebilir (Voloşinov 2001:202, 204).

Aaa!, Eyvah!, Ah! gibi ünlemler; *evet, hayır, peki, işte* gibi edatlar, *Hoşça kal, Çok yaşa!* gibi bazı kalıp sözler, dolaylı aktarımda yer almaz. Zaman ekleriyle kurulu *düştü...düşecek, ne olur...ne olmaz* gibi ikilemeler de dolaylı aktarıma girmez (Arslantaş 2002:53).

Aktarılacak olanlar kimi zaman gereksiz ayrıntılarla dolu, dağınık ve sıkıcı olabilir. Aktarıcı, dolaylı aktarımla seçme ve düzenleme imkânını kullanarak daha yoğun ve kısa bir anlatım sağlayabilir.

Dolaylı söz aktarımında da dolaysızda olduğu gibi aktarıcı genellikle başkasına ait sözleri aktarır. Ancak bazen aktarıcı kendine ait bir söylemi de aktarabilir:

(9) **Kitabı okuyunca ona vereceğimi söyledim.**

Söz aktarımında dolaylı ve dolaysız aktarım yanında “dolaysız aktarımdan daha dolaysız bir biçim, dolaylı aktarımdan daha dolaylı bir biçim ve ikisi arasında bir karışık biçim” (Leech-Short 1981:321) daha vardır. Bunlar sırasıyla *bağımsız dolaysız söz aktarımı*, *söz eylem anlatı aktarımı* ve *bağımsız dolaylı söz aktarımı*dır.

I. 3. Bağımsız Dolaysız Söz Aktarımı

Dolaysız söz aktarımı, aktaran kişinin varlığını gösteren iki özelliğe sahiptir, tırnak işareti ve aktarma cümlesi. Bunlardan biri veya ikisi atılarak *bağımsız dolaysız söz aktarımı*¹¹ adı altında daha bağımsız bir biçim oluşturulabilir. Böylece konuşan kişi bizimle aktarıcının aracılığı olmadan, doğrudan konuşur (Leech-Short 1981:322):

(41) Ali seni tekrar görmek için yarın buraya gelecek, dedi.

(42) “Ali seni tekrar görmek için yarın buraya gelecek.”

(43) Ali seni tekrar görmek için yarın buraya gelecek.

Bu tür söz aktarımında da dolaysız söz aktarımında olduğu gibi aktarılan söylem herhangi bir dilbilgisel dönüşüm geçirmez.

Bağımsız dolaysız söz aktarımı, anlatılarda genellikle olayın tatlı ve heyecanlı gidişinin anlatıcı tarafından kesilmemesi için kullanılır (Özünü 2001:170). Bu aktarım türünde okur kimi zaman, özellikle tırnak işaretinin kullanılmadığı yapılarda, anlatı metni ile aktarılan söylemi ayırt etmekte zorlanabilir.

I. 4. Söz Eylem Anlatı Aktarımı

“Dolaylı aktarımdan daha dolaylı bir aktarım biçimi yalnızca bir söz eylemin aktarıldığı cümlelerde gerçekleşme imkânı bulur.” (Leech-Short 1981:323) Bu aktarım türünde başkasının sözleri, aktarılacak sözleri açıklayan bir başka fiille anlatılır. Böylece aktarıcı, kelimeleri söylediği biçimde ifade etmek şöyle dursun, ne söylediği hissini bile tamamen vermek zorunda değildir (Leech-Short 1981:323). Bu yüzden (2), sadece asıl sözün tasvirinin en düşük düzeyde verildiği, şu biçimlerde de aktarılabilir:

(44) Ali'nin döneceğine söz verdi.

(45) Ali'nin onu tekrar ziyaret edeceğine söz verdi.

*Söz eylem anlatı aktarımı*¹² olarak adlandırılan bu biçim, eylem anlatı aktarımının söze ait dengidir. Bu durum “Ahmet Ayşe'ye vurdu.” (Eylem anlatı aktarımı) cümlesiyle “Ahmet Ayşe'ye küfretti.” (Söz eylem anlatı aktarımı) cümlesi karşılaştırılarak daha iyi görülebilir (Short 1982:184).

Bu aktarım türü John L. Austin'in söz edimleri kuramıyla ilişkilidir. Austin'a göre bir kişi başka bir kişiye bir şey söylerken aynı zamanda bir şey yapar, bir söz ediminde bulunur (Aysever (çev.)

¹¹ Özünü (2001) tarafından *bağımsız dolaysız aktarım* olarak adlandırılan aktarım türü, Ayşe (Eziler) Kıran tarafından *dolaysız serbest anlatım* olarak ifade edilir (2003).

¹² *Poetikaya Giriş* adlı kitapta bu aktarım türü “anlatılan söylem” olarak ifade edilir (Todorov 2001:64).

2000:17-18). Konuşan kişi, söylediklerinin içeriğine göre karşısındaki kişiye, bir şey bildirebilir, bir şey sorabilir, ondan özür dileyebilir, bir şey talep edebilir... Söylenilen sözler söz eylem olarak aktarılırken içerikleriyle bağlantılı olan fillerle ilişkilendirilerek tanımlanır:

(46) “Bu silahı al ve onu öldür!” cümlesinde bir zorlama söz konusudur. Bu cümle söz eylem anlatı aktarımı olarak şu biçimlerde aktarılabilir:

(47) **Beni onu öldürmeye zorladı.**

(48) **Bana onu öldürmemi emretti.**

Söz eylem anlatı aktarımı konuşmanın bir dereceye kadar önemsiz kısımlarını özetlemekte kullanılır (Leech-Short 1981:324). Dinleyen/okuyan, sözcelemede birebir yer almayan sözleri, bu sözlerin yerine kullanılan söz eylemin içeriğine dayanarak tahmin eder.

Bu aktarım biçimi kullanıldığında, olaylar tamamen aktarıcının bakış açısından sunuluyor gibi görünür. Söz aktarımı çizelgesinde bağımlıdan daha bağımsız olana doğru ilerledikçe aktarıcının müdahalesi azalır. Bağımsız dolaysız aktarım biçiminde aktarıcı, artık kişileri konuşmaları için kendi başlarına bırakmış gibidir (Leech-Short 1981:324).

Aktarıcının aktarıma müdahale derecesi şöyle gösterilebilir:

Şekil 3

I. 5. Bağımsız Dolaylı Söz Aktarımı

Dolaysız söz aktarımı ile dolaylı söz aktarımı arasındaki biçim, *bağımsız dolaylı söz aktarımı*¹⁴ olarak adlandırılır. Görünüşte

¹³ (Leech-Short 1981:324)

¹⁴ *Bağımsız dolaylı aktarım* (Özünü 2001) türü, Gülmez (1988) tarafından *özgür dolaylı anlatım*, Voloşinov tarafından *yarı-dolaylı söylem* olarak adlandırılır. Bu terim (Gülmez 2003) ve (Ayşe (Eziler) Kıran:2003)te dolaylı serbest anlatım olarak ifade

dolaylı biçimin daha bağımsız bir biçimi olarak düşünülür. En önemli özelliği, dolaylı aktarımın aksine aktarma cümlesinin olmaması, fakat zaman ve zamir seçimi yönüyle dolaylı aktarımla benzerlik göstermesidir (Leech-Short 1981:325). Aşağıdaki cümlelerin hepsi (2)nin bağımsız dolaylı biçimleridir:

(49) Ali onu tekrar görmek için ertesi gün oraya dönecekti.

(50) Ali onu tekrar görmek için yarın oraya dönecekti.

(51) Ali onu tekrar görmek için yarın oraya geri dönecekti.

(49), aktarma cümlesinin çıkarılmasından dolayı, bir bağımsız dolaylı aktarımdır. Bu çıkarma, aktarılan cümlelerin, asıl cümlelerin bazı söz dizimi özelliklerini kazanmasına izin verir. Bu yönüyle bağımsız dolaylı aktarım, dolaysız aktarımın bazı özelliklerini paylaşır. (50) ve (51) ise (49)un daha bağımsız biçimleridir. Çünkü yakınlık gösteren *yarın*, (50)de ve yine yakınlık gösteren *yarın* ve *geri dön-* fiili (51)de kullanılmıştır.

Bu aktarım türü, başkasının sözünü olduğu gibi, kelimesi kelimesine aktaran dolaysız aktarım ile başkasının nasıl değil ne söylediğini aktarmak amacıyla aktarılan söylemi aktaran söyleme bağımlı kılan dolaylı aktarım arasında, asıl sözün sözceleme özelliklerini, söz dizimini ve kelimelerini koruyarak, bu söylemi etkili ve yeterince özlü bir anlatı yapısıyla bütünleştiren bir üçüncü biçimdir (Gülmez 1988:488)

Dolaylı ve dolaysız aktarımın belirlenmesinde ve sınırlarının çizilmesinde bazı yazımsal ve dilbilgisel belirtiler olduğu hâlde, bağımsız dolaylı aktarım, ancak bağlam ve konuşma diline özgü bir söz diziminin varlığı yardımıyla belirlenebilir (Gülmez 1988:487).

(52) **“Şimdi ne yapmalıydı? Aklına bir şey gelmiyordu. Babası bulmalıydı ona ne çizeceğini. Hayır, öyle de yapmamalıydı; temiz bir sayfaya önce babası çizmeliydi. Gaayet güzel bir elbise giymiş, saçları kıvrılmış bir kız çocuğu istiyordu. Elbisesinde de tam altı düğme bulunmalıydı; annesinin elbisesi gibi.** Turgut önce bu teklife yanaşmadı: **akıldan çizmeliydi Sevgi.** “Baba, ne yapayım? Aklıma hiçbir şey gelmiyor ki.” Turgut razı oldu sonunda. (a.y.)” (Gülmez 1988:489).

Gülnihal Gülmez’in Oğuz Atay tarafından yazılmış olan *Tutunamayanlar* adlı romandan aldığı bu örnekte, koyu renkli bölümler Sevgi’nin ve babası Turgut’un anlatıcı tarafından bağımsız dolaylı olarak aktarılmış sözleridir. Örnekte yer alan soru cümlesi, devrik ve kesik cümleler, *hayır*, *gaayet*, *tam* gibi asıl söyleme ait izler ve hikâye birleşik zamanı, bu aktarımın bir bağımsız dolaysız söz aktarımı olduğunu göstermektedir.

edilir. Todorov ise bu türe Fransızcada “serbest dolaylı üslup” denildiğini söyler (2001:64).

Bağımsız dolaylı aktarımda, anlam değerlerinden birini oluşturan aktarma işlevleriyle öğrenilen geçmiş zaman ve rivayet birleşik zamanı da kullanılır (Gülmez 1988:490). Gülmez, örnek olarak yine *Tutunamayanlar*'dan bir bölüm aktarır:

(53) "Razı olmuş görüldüm. Daha beter köpürdü. **Vicdan azabı çekmesi için böyle yapıyormuşum. Geri dönsek de onun gitmek istemediğine inanmayacakmışım.** Sesimi çıkarmadan dinliyordum. (s. 330)" (1988:490).

Aslında bu aktarım biçiminde zaman ve zamir seçimi kullanıldığı anlatının biçimine uygun olarak yapılır.

"Bağımsız dolaylı sözle, yazar ve karakterin(/konuşanın) bakış açısı arasında, aktarıcının objektif yorumu kaybolmadan karakterin(/konuşanın) sesinin biçim ve yapısının korunduğu bir kaynaşma (füzyon) gerçekleşir. Pascal, bu anlatı hilesi konusunda yaptığı geniş çalışmada, bunu uygun bir biçimde 'çift ses' olarak adlandırmıştır." (Carter 1982:72). Aktarıcının, başkasının söylemini kendi söylemiyle yeniden biçimlendirdiği bu aktarım türünde, aktarıcının sesi ile konuşanın sesi iç içe girer. Bağımsız dolaylı söz aktarımında aktarıcı, "kahramanın(/konuşanın) sözlerini kendisine aitmiş gibi sunar." ((Eziler) Kıran 2003:181).

Bağımsız dolaylı söz aktarımının orijinal sözün kopyası olduğu iddia edilemez, fakat aynı zamanda bu biçim orijinal sözün dolaylı yorumundan daha fazla şey ifade eder (Leech-Short 1981:325).

Bağımsız dolaylı aktarım biçimi aktarıcının, başkalarının söz veya düşüncelerine söyleminde hiçbir kopukluk olmadan geçebildesini sağlar (Gülmez 1988:487). Bu anlatım türüyle dolaylı anlatımda kullanılması zorunlu fakat sayıları sınırlı olan aktarım ifadelerinin tekrarlanması engellenir (Leech-Short 1981:332, Gülmez 1988:487).

II. Düşünce Aktarımı

Düşünce aktarımı biçimlerinin belirlenmesinde esas alınan özelliklerin çoğu söz aktarımındakilerle aynıdır:

(54) "Beni hâlâ seviyor mu?" diye merak etti. (Dolaysız düşünce aktarımı)

(55) Beni hâlâ seviyor mu? (Bağımsız dolaysız düşünce aktarımı)

(56) Onu hâlâ sevip sevmediğini merak etti. (Dolaylı düşünce aktarımı)

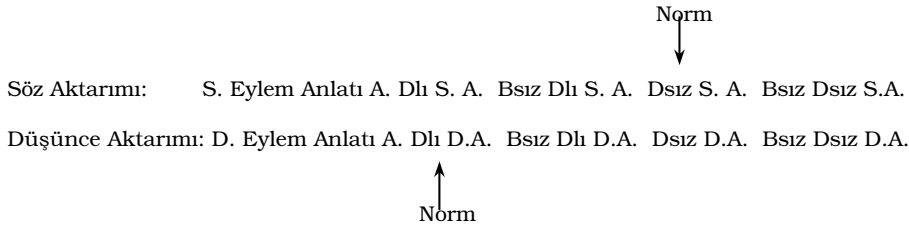
(57) Hâlâ onu seviyor muydu? (Bağımsız dolaylı düşünce aktarımı)

(58) Kendisine olan aşkını merak etti. (Düşünce eylem anlatı aktarımı)

Bu farklı oluşumlarda bağımsız dolaysız düşünce aktarımı, dolaysız düşünce aktarımı örneğine benzer fakat aktarma cümlesi atılmıştır. Dolaylı düşünce aktarımında iç cümle ortadan kalkmış, düşünülenler adlaşarak basit cümle yapısı içinde ifade edilmiştir. Düşünce aktarımında ana fiil *düşün-* fiilidir. Ancak, burada olduğu gibi, *düşün-* fiilinin yanında bu fiilin anlamını içinde bulunduran *merak et-*, *sor-*, *aklından geçir-*, *içinden geçir-* fiilleri de kullanılabilir (Arslantaş 2002:52). Bağımsız dolaylı düşünce aktarımı biçimi, dolaylı düşünce aktarımından zaman değişimi ve I. tekil kişinin III. tekil kişiye dönüşmesiyle ayrılır. Ayrıca aktarma cümlesi de yoktur. Düşünce eylem anlatı aktarımında ise, aktarma cümlesiyle aktarılanlar, düşüncenin adının söylenmesiyle birleştirilmiştir.

Söz aktarımında olduğu gibi düşünce aktarımında da biçimlerin belirlenmesinde gramer, kelime düzlemi veya imlâ özellikleri rol oynar (Leech-Short 1981:338).

Her ne kadar söz ve düşünce aktarımı biçimleri şekil açısından birbirine çok benzese de anlam bakımından farklı değerlendirilmelidir. Herhangi birinin düşüncelerini son derece dolaylı bir biçimde de olsa (düşünce eylem anlatı aktarımı gibi) dile getirmek için o kişinin kafasının içindekileri görmemiz gerekir. Bu imkansız olduğu için konuşma aktarımında dolaysız söz aktarımının ölçüt (norm) olmasına karşın düşünce aktarımı çizelgesinde ölçüt olarak dolaylı düşünce aktarımı kabul edilir (Leech-Short 1981:344):

Şekil 4¹⁵

Dolaysız söz aktarımı mümkündür, çünkü okura veya dinleyiciye söylenenlerde belirtileni dolaysız olarak sunan biçimdir. Ancak öteki insanların düşünceleri dolaysız bir algının içine girebileceği türden değildir. Bu yüzden aktarıcının sadece ne düşünüldüğüne dair içeriği sunma niyetinde olduğu biçim, daha çok kabul görecektir. Düşüncelerin genellikle sözel olarak yansıtılabilmeleri zor olduğu için oldukları gibi aktarılmalrı da güçtür. Birisinin düşüncesinin doğrudan algılanması imkânsız

¹⁵ (Leech-Short 1981:344).

olduğundan dolaysız düşünce, dolaylı biçimlerden daha yapay kabul edilir. Dolaysız düşünce kullanıldığında aslında aktarıcı “Kişi düşüncelerini açık bir hâle getirseydi söyleyecekleri bunlar olurdu.” demek ister (Leech-Short 1981:345).

III. Yazma Aktarımı

Yazma aktarımı da söz ve düşünce aktarımı yöntemleriyle koşutluk gösterir.

(59) Mektubunda “Seni çok özledim.” diye yazmış. (Dolaysız yazma aktarımı)

(60) Seni çok özledim. (Bağımsız dolaysız yazma aktarımı)

(61) Mektubunda beni çok özlediğini yazmış. (Dolaylı yazma aktarımı)

(62) Beni çok özlemişti. (Bağımsız dolaylı yazma aktarımı)

(63) Mektubunda bana karşı olan duygularını yazmış. (Yazma eylem anlatı aktarımı)

Bu örneklerde, bağımsız dolaysız yazma aktarımının, dolaysız yazma aktarımı örneğinden farkı, aktarma cümlesinin atılmış olmasıdır. Dolaylı yazma aktarımında, iç cümle ortadan kalkmış, yazılanlar adlaşarak basit cümle yapısı içinde ifade edilmiştir. Yazma aktarımında ana fiil *yaz-*'tır, ancak bu fiilin yanında *yaz-* fiilinin anlamını içeren *kaleme al-*, *kaydet-* gibi fiiller de kullanılır. Bağımsız dolaylı yazma aktarımı biçimi, dolaylı yazma aktarımından zaman değişimi, I. tekil kişinin III. tekil kişiye dönüşmesi ve aktarma cümlesinin olmayışıyla ayrılır. Yazma eylem anlatı aktarımında ise, aktaran söylemle, orijinal sözü genel olarak ifade eden ad bir araya getirilmiştir.

IV. Sonuç

Söz, düşünce veya yazma aktarımı denilince akla hemen geleneksel biçimler olan dolaylı ve dolaysız aktarım gelmektedir. Oysa bir başkasının söz/düşünce veya yazısını aktarmanın, aktarıcının niyeti ve dinleyici/okur üzerinde bırakmak istediği etki doğrultusunda biçimlenen farklı yolları vardır. Söz, düşünce, yazı orijinal biçimine sadık kalınarak aktarılmak isteniyorsa dolaysız ya da bağımsız dolaysız aktarım kullanılır. Dolaylı aktarım veya bağımsız dolaylı aktarımda aktarılanlar dilbilgisi bakımından birtakım değişikliklere uğratarak söyleme dahil edilir. Eylem anlatı aktarımı biçimlerinde ise yalnızca, aktarılan söylemle gerçekleşen eylem dile getirilir. Böylece gereksiz ayrıntılar söylem dışı bırakılır.

Söz, düşünce ve yazma aktarımı biçimleri birbirine çok benzese de bu yapılar anlam bakımından farklılık arz eder. Bir başkasının söz veya yazısını somut olarak gözlemleyip dolaysız

olarak aktarmak mümkündür ancak düşünce noktasında bu durum imkansızdır. Bu bağlamda dolaysız ya da bağımsız dolaysız düşünce aktarımı aslında düşüncesi aktarılan kişinin düşünmesi muhtemel şeyleri ifade eder.

KAYNAKÇA

- ÄRNAZAROV, Seyitnazar (1996). "Dolaylı Ve Dolaysız Anlatımın Sözdizimsel Özellikleri", **Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi**, S. 6, Nisan, ss. 67-69.
- ARSLANTAŞ, Hatice (2002). "Türkçede Dolaylı Anlatım", **Ana Dili**, S. 27, İzmir: TÖMER, ss. 46-55.
- CARTER Ronald (1982). "Style and Interpretation in Hemingway's 'Cat in the Rain'", **Language And Literature An Introductory Reader in Stylistics**, Edited by Ronald Carter, George Allen & Unwin (Publishers) Ltd, London, ss. 64-80.
- (EZİLER) KIRAN, Ayşe (2003). "Dilde Çokseslilik", **Günümüz Dilbilim Çalışmaları**, Multilingual, İstanbul, ss. 175-192.
- GÜLMEZ, Gülnihal (1988). "Dolaylı/Dolaysız Anlatım Ve Ötesi", **Çağdaş Türk Dili**, C. 1, S. 10, Aralık, ss. 486-491.
- _____ (2003). "Nathalie Sarraute'un Çocukluk Anılarında Aktarılan Söylemin İşlevi", **Günümüz Dilbilim Çalışmaları**, Multilingual, İstanbul, s. 165-174.
- GÜNAY, Doğan (2001). **Metin Bilgisi**, Multilingual, İstanbul.
- KIRAN, Zeynel (2001). **Dilbilime Giriş (Dilbilgisinden Dilbilime)**, Yayına Hazırlayan: Ayşe (EZİLER) KIRAN, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- KIRAN, Zeynel-(EZİLER) KIRAN, Ayşe (2000). **Yazınsal Okuma Süreçleri**, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- LEECH, Geoffrey N.-SHORT, Michael H. (1981). **Style in Fiction**, Longman, New York.
- ÖZSOY, A. Sumru (1999). **Türkçe/Turkish**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal (2001). **Edebiyatta Dil Kullanımları**, Multilingual, İstanbul.
- SEARLE, John R. (2000). **Söz Edimleri**, Sunuş ve Çeviri: R. Levent AYSEVER, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- SHORT, M. H. (1982). "Stylistic and the Teaching of Literature: with an Example from James Joyce's A Portrait of the Artist as a Young Man", **Language And Literature An Introductory Reader in Stylistics**, Edited by Ronald Carter, George Allen & Unwin (Publishers) Ltd, London, ss. 178-192.

-
- TODOROV, Tzvetan (1983). "Metnin Yapısında Biçemin Yeri",
Türkçesi: Ahmet KOCAMAN, **Türk Dili**, S. 374, Şubat, ss. 97-
105.
- _____ (2001). **Poetikaya Giriş**, çev.: Kaya ŞAHİN, Metis
Yayınları, İstanbul.
- VARDAR, Berke yönetiminde (1998). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri
Sözlüğü**, ABC Kitabevi, İstanbul.
- VOLOŞİNOV, V. N. (2001). **Marxizm ve Dil Felsefesi**, İngilizceden
çev.: Mehmet KÜÇÜK, Ayrıntı Yay., İstanbul.